

Санченко А.Є.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
керівник Центру перспективних досліджень і
співробітництва з прав людини у сфері економіки,
провідний науковий співробітник відділу проблем
модернізації господарського права та законодавства
Інституту економіко-правових досліджень НАН України,

**ПРОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ
ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ НАДБАНЬ ЩОДО ПРАВ ЛЮДИНИ
У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО
ВІДНОВЛЕННЯ ДОНБАСУ**

Із сумом доводиться констатувати, що Схід України – Донецька та Луганська області, стали мішенню військової агресії та політичного впливу з боку Росії саме через його економічний потенціал. Проте не секрет, що економіка цього регіону та нашої країни в цілому вже тривалий час знаходиться в стані стагнації. А тому вона потребувала й потребує вливання свіжої енергії конструктивних перетворень у тому ключі, що нині притаманний глобалізованому світові. Науково-практичні дослідження, виконані у рамках даного проекту «Економіко–правові засоби стимулюючого впливу на розвиток Донбасу», свідчать, що такі перетворення можливі, вони можуть стосуватися різних галузей національного господарства та призвести до покращання стану економіки Донбасу як території, що нині перебуває в особливо вразливому становищі, та всієї України, а відтак – й підвищення рівня життя її громадян. Безперечно, стратегічні документи, що визначають напрями розвитку України, окремих її областей та об'єднаних територіальних громад, ставлять за мету зміцнення економіки поряд із іншими інфраструктурними, безпековими та соціально-культурними завданнями для забезпечення гідного життя населення нашої держави.

Й це абсолютно вкладається у річище Цілей сталого розвитку [1], проголошених ООН у 2000 році. Окреслюючи у 2012 році Національну

парадигму сталого розвитку України, НАН України визначено стратегічні засади та перспективні напрями сталого розвитку України в глобальному середовищі на основі аналізу й оцінки новітніх наукових концепцій господарювання в контексті світових господарських домінант відповідно до наявного стратегічного потенціалу нашої держави [2].

У цьому контексті важливо орієнтуватися й на Стратегію сталого розвитку ЄС 2001 року[3]. Загальною метою якої є визначення та розробка заходів, що дозволятимуть ЄС досягти безперервного довгострокового поліпшення якості життя європейців шляхом створення стійких громад, здатних ефективно управляти та користуватися ресурсами, використовувати екологічний, соціальний інноваційний потенціал економіки та забезпечити захист навколишнього середовища, соціальну згуртованість та добробут. Тож, вочевидь, метою усіх зусиль ЄС є забезпечення прав людини через її залучення в процес соціально-економічного розвитку. Для цього Стратегією запроваджені механізми покращення координації дій між урядами держав-членів ЄС та передбачено, що громадяни, підприємницьке середовище та неурядові організації є активними учасниками її реалізації.

Цілковита спрямованість економічної політики ЄС на задоволення потреб, а таким чином – і прав європейців, які є одночасно ресурсом, творцями та споживачами матеріальних й інтелектуальних благ та платниками податків, є підґрунтям для політико-правових вимог до бізнес середовища вести підприємницьку діяльність відповідально, повною мірою забезпечуючи дотримання прав людини. Правові зобов'язання підприємств, як відомо, передбачають, зокрема, й захист індивідуальних і колективних прав їхніх працівників, оскільки вони пов'язані з господарською діяльністю підприємств.

Так само й ООН, вивчаючи глобальні тенденції та проблеми розвитку людства, запропонувала такі Цілі сталого розвитку, досягнення яких абсурдно поза парадигмою забезпечення прав людини. Звісно, в умовах постійних змін стану світової економіки, криз і конфліктів підприємництву доводиться долати

певні труднощі, забезпечуючи дотримання національних і міжнародно-правових зобов'язань у цій сфері.

З огляду на це, тим більш важливо для забезпечення гарантій гідного існування та розвитку людства окреслювати та впроваджувати рамкові положення для регулювання відносин у системі координат «держава/держави – підприємництво/бізнес-компанії – права людини». Тому в 2011 році внаслідок тривалого аналізу проблематики, в якому брали участь держави-члени ООН, Європейська комісія, міжнародне підприємницьке та експертне середовище, громадські організації, Рада ООН з прав людини одноголосно резолюцією 17/4 схвалила Керівні принципи ООН з питань бізнесу/підприємництва та прав людини [4] для держав і компаній (далі – Керівні принципи). Вони спрямовані на запобігання та припинення порушень прав людини, заподіяних у ході або внаслідок підприємницької діяльності.

Визначаючи правовий статус цих Керівних принципів, зауважимо, що вони базуються на та увібрали в себе засадничі положення міжнародних загальнообов'язкових актів – як-то:

- Міжнародний білль про права людини (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права) [5];

- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод[6];

- Декларація Міжнародної організації праці основних принципів та прав у світі праці[7], 187 конвенцій та 198 рекомендацій МОП;

- Тристороння декларація засад Міжнародної організації праці, котрі стосуються багатонаціональних підприємств та соціальної політики [8];

- Європейська соціальна хартія (переглянута) [9];

- Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права[10]; застосування яких актуалізувалося в Україні у зв'язку із військовим конфліктом на Донбасі та анексією Криму;

- Керівні принципи Організації економічного співробітництва та розвитку для багатонаціональних підприємств [11] та інші.

Загальновідомо, що бізнес-підприємства здатні справляти значний вплив на права людини працівників, споживачів і суспільства в цілому незалежно від форми власності (державної або приватної) й того, де вони ведуть свою діяльність. Ці впливи можуть бути як позитивними, наприклад, збільшення числа робочих місць і поліпшення доступу до ринку зайнятості чи покращених державних послуг, ін., так і негативними - забруднення навколишнього середовища, занижена заробітна плата працівників, неналежні умови праці, використання примусової та незадекларованої праці або навіть примусове виселення громад в інтересах підприємництва.

Ніде правди діти, подібні проблеми добре знайомі Україні і Донбасу в нинішньому становищі, зокрема. Їх слід долати, у т.ч. з огляду на стрімкий та безповоротний відтік інтелектуального потенціалу та кваліфікованих фахівців, потрібних для розбудови економіки.

При цьому Керівні принципи ООН однозначно встановлюють, що відповідно до міжнародного права прав людини, у першу чергу, держави зобов'язані захищати кожного, хто знаходиться на їхній території та/або під їхньою юрисдикцією, від порушень прав людини, що можуть бути вчинені бізнес-компаніями. Цей обов'язок, зокрема, означає, що держави повинні мати ефективне законодавство та засоби регуляторного впливу для запобігання порушенням прав людини, пов'язаних із бізнес-діяльністю, для розгляду та реагування на них у разі порушення, а також забезпечити наявність ефективних засобів захисту прав для тих, чиї права порушені, та безперешкодний доступ до них.

Крім того, держави мають досягати більш узгодженої політики та ефективності в усіх напрямках роботи з бізнесом, зокрема шляхом:

- забезпечення належних повноважень держави під час укладення економічних договорів, у т.ч. зовнішньоекономічних;

- заохочення поваги до прав людини, коли держава є власником бізнесу та взаємодіє із ним як інвестор, закупівельник або партнер у рамках публічно-приватного партнерства;

- зміцнювати корпоративну культуру поваги до прав людини в країні і за кордоном, у т.ч. національними або приватними бізнес-підприємствами українського походження, які там працюють.

Окремо варто привернути увагу, що дія Керівних принципів поширюється й на бізнес-діяльність на територіях, які зачеплені конфліктами. Адже найгірші порушення прав людини за участю підприємств відбуваються у період конфлікту, коли ведеться боротьба за контроль над територією, ресурсами, людьми або над системою управління, і коли неможливо очікувати, що міжнародно-встановлений режим прав людини функціонуватиме там належним чином. У таких ситуаціях держави та бізнес, особливо транснаціональний, мають знаходити відповідні форми і методи співпраці аби не порушувати права людини населення вражених конфліктом територій та жодним чином не сприяти таким порушенням.

Керівні принципи також акцентують увагу на відповідальності бізнес-підприємств щодо дотримання прав людини, незалежно від того, де вони працюють, і незалежно від їх розміру або галузі. Ця відповідальність означає, що компанії повинні бути свідомими про свої фактичні чи потенційні негативні впливи на права людини, попереджувати, зменшувати, знешкоджувати та відшкодовувати їх. Іншими словами, компанії повинні знати про свій обов'язок поважати права людини, демонструвати це і щоденно у всій своїй бізнес-діяльності забезпечувати повагу до прав людини. Корпоративна відповідальність за дотримання прав людини існує незалежно від здатності або бажання держав виконувати свої обов'язки щодо захисту прав людини. Незалежно від контексту за державами та підприємствами зберігаються ці безпосередні та дистинктивні обов'язки.

Також ООН наголошує на фундаментальному праві осіб та громад на доступ до ефективних засобів захисту, коли їхні права порушені у ході чи внаслідок підприємницької діяльності. Коли будь-яке підприємство порушує права людини, держава повинна забезпечити, щоб потерпілі особи могли отримати доступ до ефективного засобу захисту їхніх прав у суді або у рамках

іншого законного позасудового процесу – звернення до установи омбудсмана (уповноваженого з прав людини), медіації, примирних процедур при вирішенні колективних або індивідуальних трудових спорів, третейського суду та ін. Компанії/підприємства, зі свого боку, повинні запровадити власні ефективні механізми або користуватися наявними механізмами для прийняття та розгляду скарг на порушення прав людини, що можуть подаватися будь-якими особами або громадами, які зазнали негативного впливу внаслідок діяльності цих підприємств, та відшкодовувати заподіяну шкоду.

Завершуючи дуже стислий огляд вищенаведених універсальних положень ООН, зазначимо, що вони здебільшого вже мають статус юридично обов'язкових через членство держав у ратифікованих ними міжнародних конвенціях і угодах. Ці положення конкретизуються через їх інтеграцію в регіональне міжнародне та національне право шляхом імплементації в сучасні політико-правові стратегічні та оперативні й законодавчі акти та щоденну практику. Нині вже 17 країн-членів ЄС, а також США, Колумбія, Чилі, Індонезія та Грузія ухвалили й виконують Національні плани дій у сфері бізнесу та прав людини [12], прийняття яких передбачено як Керівними принципами ООН, так і нормативними актами ЄС і Ради Європи. Ці міжнародні організації мають свої механізми регулярної перевірки виконання державами зобов'язань стосовно дотримання прав людини у сфері бізнесу.

України, на жаль, немає ані у списку країн, які розробляють такі Плани (серед яких 7 європейських країн та 14 країн на інших континентах), ані у списку країн, де національні установи з прав людини або громадські організації вже ініціювали цей процес (їх 8, включаючи, наприклад, Казахстан, Танзанію та Південну Корею). Можливо припустити наявність думок серед суб'єктів господарювання про те, що Україні це не потрібно або що нині це не на часі, або що Україна має забезпечити виконання принаймні вже наявних міжнародних зобов'язань. Підстави для зволікань можуть бути різноманітні, але вони суперечать Національній парадигмі сталого розвитку України, яка орієнтує на перетворення національного господарства України у стійку

суспільну цілісність, здатну самовідтворюватися та самоорганізовуватися в напрямі вирішення конкретних соціально-економічних проблем [13].

Україна вже має міжнародні зобов'язання перед ООН, МОП, РЄ, виконує Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, яка покладена у коріння «Стратегії сталого розвитку «Україна - 2020» [14]. Як результат Революції гідності. З її ратифікацією наша держава стала учасницею Зони вільної торгівлі, в якій беруть участь численні багатонаціональні корпорації. Опікуючись міцністю своєї ділової репутації та стабільними прибутками, вони внесли у статутні документи та політики відповідні зобов'язання, ведуть бізнес на для них вже цілком буденних принципах дотримання прав людини, що, до речі, є ознакою їх конкурентоспроможності. Але ще раніше Україна долучилася до угод Світової організації торгівлі і продовжує проголошувати курс на розвиток економічного співробітництва, наполегливо запрошуючи інвесторів.

Для цього в 2017 році Україна приєдналася до Декларації ОЕСР про міжнародні інвестиції і транснаціональні корпорації [15]. Як зазначив Перший віце-прем'єр-міністр - міністр економічного розвитку і торгівлі Степан Кубів, набуття членства в Інвестиційному комітеті ОЕСР сприятиме залученню в Україну прямих іноземних інвестицій, оскільки це свідчить про запровадження Україною міжнародних стандартів здійснення інвестиційної діяльності; сприяє поліпшенню конкурентного середовища та впливу на впровадження і розповсюдження інновацій; сприяє реалізації Керівних настанов ОЕСР щодо відповідального ведення бізнесу та ін. [16].

Вагу впровадження в Україні Керівних принципів ООН доречно аргументувати ще й тим, що майже 13300 бізнес-компанії об'єдналися під егідою найбільшої у світі добровільної корпоративної ініціативи сталого розвитку - Глобального договору ООН [17]. Вони об'єдналися, закликаючи підприємницьке середовище будувати стратегії та вести діяльність у відповідності до універсальних принципів прав людини, праці, захисту навколишнього середовища і боротьби з корупцією та вживати заходів, спрямованих на досягнення суспільних цілей. Серед компаній, що ініціювали

Глобальний договір та першими приєдналися до нього у 2000-2001 рр. були Volvo Car Corporation, UBS Group AG, Royal Dutch Shell plc, Nike, Inc., LM Ericsson, Deutsche Bank AG, Daimler AG, Nokia Corporation, ArcelorMittal Brasil, Renault SAS, BMW AG та ін.

Бажання України розвивати економіку, зокрема, розбудувати потужну економіку Донбасу, створювати сучасний бізнес на високотехнологічних та інноваційних основах, отримувати інвестиції та, можливо, й надавати їх, має супроводжуватися системною роботою з просування у свідомість, політику, законодавство, правозастосування, регулювання та корпоративну практику Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини. Ця діяльність не суперечить жодному з наявних міжнародних зобов'язань, а навпаки співпадає, наприклад, із зусиллями по імплементації Цілей сталого розвитку, Національний звіт про виконання яких був вперше підготовлений у 2017 році, та які мають стати основою для Стратегії розвитку України на період до 2030 року. Здатність держави імплементувати Керівні принципи у сфері бізнесу та прав людини свідчить про її цивілізованість та є лакмусовим папірцем для закордонних інвесторів.

Водночас навіть побіжний аналітико-правовий «аудит» стратегічних та імплементаційних політичних і нормативно-правових актів України (Стратегія сталого розвитку України 2020, Національна стратегія у сфері прав людини та ін.), а також моніторинг дотримання прав людини в сфері бізнесу, здебільшого доводять недостатність обізнаності українського суспільства, політикуму, посадовців різних гілок і рівнів влади, бізнес-середовища, соціальних партнерів, науковців та інших стейкхолдерів стосовно сучасних прогресивних засад ведення економічної діяльності, що ґрунтується на цінностях поваги до прав людини. Відчутні слабка мотивація їх укорінювати в Україні, брак відповідних навичок, засобів тощо.

Тому усім фахівцям юристам і економістам важливо докласти зусиль до поширення обізнаності про наявність комплексу інструментів, міжнародно визнаних серед акторів публічного та приватного права, які можуть і повинні

бути використані в процесі розбудови Донбасу, до якого наразі привернуто значну увагу. Це може бути здійснено, зокрема, шляхом включення положень Керівних принципів ООН у стратегічні документи на кшталт Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року, Стратегій розвитку Донецької та Луганської областей, окремих ОТГ і населених пунктів, а також – у операційні плани щодо їх виконання.

Таким чином актуалізовані Керівні принципи можуть створити аргументаційну основу для науково-практично обґрунтованої розробки Національного плану дій у сфері бізнесу та прав людини, оновленої Стратегії сталого розвитку України до 2030 року, а також доповнення Національної стратегії з прав людини, що стане додатковим потужним важелем у справі підвищення рівня якості життя та добробуту громадян України.

Список використаних джерел:

1. Цілі сталого розвитку (Глобальні цілі 2015 – 2030) (документ ООН, набув чинності в січні 2016 р.) URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>
2. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б.Є. Патона. К.: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. 72 с. URL: http://ecos.kiev.ua/share/upload/Dopovid_nacionalna_paradygma_stalogo_rozvytku.pdf
3. Communication from the Commission «A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development» (Commission's proposal to the Gothenburg European Council) / Brussels, 15.5.2001, COM/2001/0264 final URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52001DC0264>

4. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини: Реалізація Рамкової програми ООН «Захист, повага і засоби захисту» (схвалені 16.06.2011р.) URL: http://www.iepd.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/11/%D0%9A%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%9E%D0%9E%D0%9D_%D0%A3%D0%BA%D1%80_%D0%BE%D1%81%D1%82.pdf,

https://www.ohchr.org/documents/publications/GuidingprinciplesBusinesshr_eN.pdf

5. Міжнародний білль про права людини. Виклад фактів / Харківська правозахисна група. – Харків: Фоліо, 2004. – 62 с. <http://library.khpg.org/files/docs/N02.pdf>

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

7. Декларація Міжнародної організації праці основних принципів та прав у світі праці (ухвалена Міжнародною конференцією праці на її вісімдесят шостій сесії в Женеві 18.06.1998 р.) URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_260

8. Тристороння декларація засад Міжнародної організації праці, котрі стосуються багатонаціональних підприємств та соціальної політики (1977 р., оновлена 2000 та 2006 pp.). URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---multi/documents/questionnaire/wcms_541529.pdf

9. Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996 р.) URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062

10. Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права. URL: <http://www.un.org/ru/humanitarian/law/geneva.shtml>

11. Керівні принципи Організації економічного співробітництва та розвитку для багатонаціональних підприємств (оновлені у 2011 р.). URL: <https://www.business-humanrights.org/.../pdf-керівні-принц...>

12. Національні плани дій держав у сфері підприємницької діяльності і прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/RU/Issues/Business/Pages/NationalActionPlans.aspx>
13. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б.Є. Патона. – К.: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. – С. 7. URL: http://ecos.kiev.ua/share/upload/Dopovid_nacionalna_paradygma_stalogo_rozvytku.pdf
14. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
15. OECD Declaration on International Investment and Multinational Enterprises (adopted on 21 June 1976, reviewed in 1979, 1984, 1991, 2000, 2011). URL: <http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/oecddeclarationoninternationalinvestmentandmultinationalenterprises.htm>
16. Україна приєдналася до Декларації ОЕСР про міжнародні інвестиції. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2194246-ukraina-priednalasa-do-deklaracii-oesr-pro-miznarodni-investicii.html>
17. Глобальний договір ООН. URL: <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1951>; <https://www.unglobalcompact.org/about>.

УДК 346:[332.1+330.34]
ББК 67.303: [65.23+65.050.9(4Укр)22]
Е 40

Рецензенти:

доктор юридичних наук, доцент Коверзнев В.О.
доктор юридичних наук, доцент Олюха В.Г.

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту економіко-правових досліджень НАН України
(протокол № 4 від 22.04.2019 р.)

Е 40 Економіко-правові засоби стимулюючого впливу на розвиток Донбасу: монографія / під заг. ред. В.А. Устименка. – Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. – 236 с.

ISBN 978-966-02-8893-5

У монографії наведено оцінку стану економіко-правового забезпечення сталого розвитку Донбасу, висвітлено позитивний досвід, а також проблемні питання ведення бізнесу й запропоновано шляхи їх вирішення, сформульовано емпірично та науково-обґрунтовані пропозиції щодо запровадження спеціального режиму господарювання, розвитку сектору високотехнологічних і наукоємних виробництв, підвищення ефективності природо- та ресурсокористування, використання державно-приватного партнерства як засобу реалізації проектів з енергомодернізації та покращення функціонування сектору ЖКГ, ролі металургійних підприємств в оновленій структурі економіки Донбасу, стратегічних основ формування сучасних моделей бізнесу, орієнтованих на права людини, з метою підвищення інвестиційної привабливості економіки східних регіонів України.

Матеріали видання підготовлено за підсумками спільного наукового проекту «Економіко-правові засоби стимулюючого впливу на розвиток Донбасу», здійсненого у партнерстві з Фондом імені Фрідріха Еберта та ГО «Асоціація вчених – внутрішньо переміщених осіб».

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних і економічних спеціальностей закладів вищої освіти, юристів-практиків, працівників органів державної влади і місцевого самоврядування.

В монографии представлена оценка состояния экономико-правового обеспечения устойчивого развития Донбасса, освещены положительный опыт, а также проблемные вопросы ведения бизнеса и предложены пути их решения, сформулированы эмпирически и научно обоснованные предложения относительно введения специального режима хозяйствования, развития сектора высокотехнологичных и наукоёмких производств, повышения эффективности природо - и ресурсопользования, использования государственно-частного партнерства как средства реализации проектов по энергомодернизации и улучшения функционирования сектора ЖКХ, роли металлургических предприятий в обновленной структуре экономики Донбасса, стратегических основ формирования современных моделей бизнеса, ориентированных на права человека, в целях повышения инвестиционной привлекательности экономики восточных регионов Украины.

Материалы издания подготовлены по итогам совместного научного проекта «Экономико-правовые средства стимулирующего влияния на развитие Донбасса», проведенного в партнерстве с Фондом имени Фридриха Эберта и ООО «Ассоциация ученых – внутренне перемещенных лиц».

Для научных работников, преподавателей, аспирантов, студентов юридических и экономических специальностей учреждений высшего образования, юристов-практиков, работников органов государственной власти и местного самоуправления.

УДК 346:[332.1+330.34]
ББК 67.303: [65.23+65.050.9(4Укр)22]

ISBN 978-966-02-8893-5

© Інститут економіко-правових
досліджень НАН України, 2019